

Hüseyin KALELİ *

İKTİSAT TARİHİ BAKIMINDAN OSMANLI TIMAR SİSTEMİNİN KÖKENİ

Осман империясы ұзақ уақыт бойы әлемнің ең ұлы әрі ең күшті мемлекеті болып келді. Мұның бірден-бір себебі мемлекеттік және әскери басқармадағы жүйесі еді. Бұл мақалада жүйенің Осман империясындағы пайда болу мәселесі жан-жақты қарастырылған.

Османская империя долгое время была самым великим и самым сильным государством в мире. Одно из этих причин была - в государственном и военном управлении системы «тимар». В этой статье рассматривается возникновение этой системы в Османской империи.

Giriş

Тимар kelimesi Farsca'dan alınmış bir kelimedir. Türkçede geçimlik anlamına gelen «dirlik» terimi тимар ile eşanlamlı olarak yaygın şekilde kullanılmıştır. Bu терim, bütün islam devletlerinde ve Osmanlılar'ın devlet teşkilatından büyük ölçüde faydalandıkları, Selçuklu Devleti'nde Arapça «ikta» adıyla ifade edilmekteydi.

Тимар kelimesi терim olarak, Osmanlı тарим тоpraklarının иktisadi, idari ve askeri bakımlardan örgütlenmesini anlatmaktadır. Nasıl ki Batıdaki Feodal sistem ait olduğu dönemin sosyal, ekonomik, idari ve askeri özelliklerini yansıtıyor ise Osmanlı Devleti'nde uygulanan тимар sistemi de kendi devrinin özelliklerini yansıtan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

En basit tanımıyla тимар; devlet tarafından, bazı memurlara yaptıkları hizmetler için ücret yerine, «miri»¹ araziden belirli bir kısmın vergi gelirlerinin bırakılmasıdır [1,57]. Saray hizmetçileri, yüksek memurlar, katipler, dini görevliler, kadılar vs. gibi sivil görevlilere geçimleri için тимар verilmesine rağmen, genel uygulamada sistemin asıl amacı seferler için asker beslemektir [2.899].

Para ekonomisinin yeter derecede gelişmemiş olduğu devirlerde, büyük bir kısmı aynı (ürün veya mal) olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin taşınması, paraya çevrilmesi, merkezi bir devlet hazinesi halinde toplanarak oradan dağıtılması ve bu dağıtılacak maaşlarla vazife sahiplerinin buldukları yerlerde geçimlerinin karşılanması gibi işlerin güçlüğü karşısında devlet, sözkonusu sistemi geliştirmiştir [3.287]. Buna göre devlet, ziraatten alacağı vergiyi, yerinde harcama yapılması için,

• SDU İIBF öğretim üyesi. Isparta - Türkiye

¹ Osmanlı Devleti topraklarının büyük bir kısmı miridir, yani devlete aittir. Tarlalar, çayır, yaylak, kışlak, kuru ve buna benzer yerler miri araziden sayılırdı. Vatandaşlara ait mülkler ise; şehir ve köylerde bulunan evleri, dükkanları, değirmen vs. binaları, evlerinin bahçesi, bağ ve meyvelik gibi ağaçlandırdıkları yerlerdir. Bunlar miri değildir [1.44,53].

genellikle asker olan tımar sahiplerine bırakıyordu [4.77]. Onlar elde ettikleri bu gelire askerlik hizmetlerini yaparlar, tımarlarının büyüklüğü oranında belirlenen sayıda «cebelü» (savaşçı asker) yetiştirip beslerler ve sefer anında savaş için gerekli her türlü masrafı karşılardı. Emekleri için merkez hazineden para talep etmezlerdi [5.695].

Osmanlı tarihinde sözkonusu kurumun önemi çok büyüktür. Bu sistemin besleyip, örgütlediği «tımarlı sipahiler» (atlı askerler), Osmanlı Devleti'nin büyüyen bir cihan devleti olmasını tımar sistemine dayanarak gerçekleştirmişlerdir [6.213]. Devletin kurulmasından, Klasik devrin bitmesini ifade eden Tanzimat'ın ilanına kadar (1299-1839) geçen uzun bir zamanda yürürlükte kalmıştır.

Ortaçağ şartlarında, büyük bir ordunun beslenmesi ihtiyacı, tımar sisteminin doğuşuna sebep olurken, sistem yalnızca askeri ihtiyaçları düzenlemekle kalmamış, imparatorluğun örgütlenmesinde geniş çaplı tesiri olmuştur. Klasik dönemde eyalet idaresinin yani sıra devletin ekonomik, sosyal ve zirai alanlardaki siyasetini de büyük ölçüde şekillendirmiştir [2.899].

ORTAYA ÇIKIŞ SEBEBİ VE TARİHTEKİ KÖKENLERİ

Sanayi Devrimi öncesinde her toplum, egemen üretim şekli olan tarımsal alanda, bir yönetim ve organizasyon politikası belirlemiş ve kendi devletinin ekonomi anlayışı gereği, bu politikasını uygulamıştır [7.90].

Dirlik (tımar) sisteminin en eski örneklerini tarihin ilk asırlarından itibaren görmekteyiz. Mezopotanya'nın ilk medeniyetlerinde tımar sistemi benzeri uygulanmış, mesela, dünyanın en eski yazılı kanunu olarak bilinen Hamurabi Kanunları'nın bazı maddelerinde konu ele alınmıştır. Anadolu'da Hitit Devleti'nde, tımar örneğine, M.Ö. 1300 tarihinde yazılmış bir kanunun bazı maddelerinde rastlıyoruz [1.63]. Yine firavunlar dönemi eski Mısır medeniyetinde, tımara benzer toprak sistemi uygulanmıştır.

Tımar örneği eski Hindistan'da, Çin'de, Japonya'da da vardı. Eski Roma ve Bizans imparatorluklarında, eski İran tarihinde, bütün Ortaçağ Avrupası ve Önasya milletlerinde feodal bir rejim, yani tımara benzeyen toprak örgütlenmeleri uygulanmıştır [1.64]. Söz konusu sistem uygun ekonomik şartların ve tarihi mecburiyetlerin sonucunda, çeşitli zaman ve dünyanın farklı bölgelerinde, kendiliğinden meydana çıkması mümkündür [3.293]. Bu konuda medeniyetler birbirlerini etkilemiş de olabilir. Bu bakımdan Tımar sisteminin kökeni meselesi, tartışmaya açık olmuştur.

Bazı araştırmacılar sistemin, Osmanlı Devletine doğrudan Bizans Devleti'nden geçtiğini iddia ederlerken, bu konuda yazan tarihçilerin çoğunluğu ise Hz. Muhammed'den başlayarak, islam devletlerinden sürüp geldiği ve Büyük Selçuklu ile onun mirascısı olan Anadolu Selçuklularının toprak düzeni olan, «ikta» sisteminin devamı olduğunu yazmaktadırlar.

Giriş kısmında değindiğimiz gibi, para ekonomisinin yeterince gelişmediği, ulaşım ve iletişim imkanlarının güç olduğu Ortaçağ şartlarında, tımar sistemine benzer oluşumlar idari ve mali açılardan pratik faydalar sağlamış olmalı. Ayrıca o çağlarda savaşlar, iç güvenlik ve devlet idaresi için atlı birlikler çok önemliydi. Atlı askerlerin ihtiyaçları özellikle kırsal çevreden karşılanabilmekte ve devletin esas gelirini teşkil eden, «ayni» olarak, ürün üzerinden alınan «öşürler» toplanarak, mahalli pazarlarda paraya çevrilebilmektedir. Bu iki temel ihtiyaç neticesinde, Osmanlı devletinin kurulduğu coğrafya çevresinde, daha önceki devlet ve medeniyetlerde, benzeri sistemler ortaya çıkmıştır [2.900]. Osmanlı Devleti bu tarihi birikimden ve özellikle islami etkiden yararlanmış, fakat islamdan önceki eski Türkler'den beri kendisine ulaşan sistemle ilgili, temel prensiplere uygun şekilde toprak düzenini geliştirmiştir.

Osmanlı Tımar sistemi Batı'daki ve özellikle Bizans'taki toprak düzeniyle, başlangıçtaki kurulmuş amacının, savaşları için asker beslemek, olması bakımından benzerlik gösterir. Fakat farklı medeniyet temellerine dayanmalarından dolayı, tarih içerisinde farklı sosyo-ekonomik yapılara varmışlardır. Bu konuya kısaca değinecek olursak; Tımar sistemi Avrupa'daki feodalite rejimiyle sık sık karıştırılıyorsa da iki sistem hem köken, hem mülkiyet hakları, hem ekonomik, hem de hukuki yönlerden birbirlerinden tamamıyla farklıdır [5.695]. Feodalitede senyör köylüler üzerinde egemen olup, kuralları kendisi koyar. Suçluları kendisi yargılar ve cezalandırır. Tımar sisteminde ise Kuralları devlet belirler. Tımar sahibi bu kuralları devlet adına uygulayan memurdur. Yargı ise bağımsızdır [1.81]. Feodalitede toprak üzerinde aristokratın mutlak mülkiyeti vardır. Fakat tımar sisteminde görevli olan tımarlı sipahiye, toprağın mülkiyeti verilmemiştir. Ona verilen belli bir toprak parçasına ait arazi geliridir [5.695]. Yine feodalitede senyör (kont, dük, lord vs.) öldüğünde toprakları ve ünvanı miras olarak mirascılarına devroluyordu. Padişahlık gibiydi. Tımar görevlisinin ise, tımarını ömür boyu kullanabilmesi garanti değildir. Sefere katılmama, görevi ihmal etme, suç işleme ve ihanet gibi sebeplerle tımarı elinden alınabilirdi [2.906]. Sadece bununla da kalınmaz, eğer birikmiş serveti varsa «müsadere» (devlet hazinesi adına malına el koyulma) edilirdi [8.215]. Tımar sahibi toprağı satamaz, bağışlayamaz, akfedemez ve rehine koyamazdı. Ölünce toprakları miras bırakamaz, sadece işini, oğlu devam ettirebilirdi. Oğluna verilen tımar, babasının ölünce bıraktığı büyüklükte olmayıp, babasına ilk başlarken verilen kadardır. Eğer başarılı olursa, başarısı ölçüsünde yeni topraklar tımar olarak kendisine verilecektir [3.295]. Bütün bu tedbirler, batıdaki feodal sistemin tersine olarak, aristokrat sınıfın ortaya çıkmasını önlemiştir.

Osmanlı Devleti kuruluşunda, Avrupa'dan daha fazla olarak, kendisinden önceki Türk ve islam devletlerinden faydalanmıştır. Bu bakımdan tımar sisteminin en fazla tesir aldığı bu çizgiyi makalemizde işlemeyi gerekli görmekteyiz.

İslamiyetten Önceki Eski Türklerde Tımar Sisteminin Kökenleri

Eski Türklerde toprak, halk ve devlet ilişkileri temel prensipler bakımından Osmanlı tımar uygulaması ile aynı felsefeye dayanmaktaydı: «Devlet toprak verir, halkın çalışmasıyla ekonomik ve askeri güç elde edilir».

Eski Türkler'de savaşlar sadece toprak kazanmak için değil, yerleşmek, oturmak amacı ile de yapılırdı. «Alma», fethetme işinden sonra, o ülkeye Türk ailelerini «kondurma» çabaları gelirdi. Türklerde halk bir ordu, ordu ise halk idi. Türk ordularının peşlerinden, çoğu zaman askerlerin aileleri ve büyük Türk kitleleri de giderdi. Alınan topraklara bunlar yerleştirilirdi. Tıpkı çok sonraları, Selçuklular zamanında Anadolu'nun ve Osmanlılar zamanında Rumeli'nin fethinde olduğu gibi [9.584].

Bu gibi iskân ve yerleştirmeler «askeri kolonizasyonlara» benzemekte ve Göktürk devletinin kuruluş çağlarında örnekleri çoktu. Böylece devlet geliştikçe Orta Asya'ya ve Doğu Avrupa'ya doğru, çok geniş coğrafyalar vatanlaşıp, Türkleşmiş oluyordu. [9.301].

Eski Türkler toprak, insan ve güç ilişkisini en üst düzeyde gerçekleştirmişlerdir. Ele geçirdiği şehirlerin halkını öldürten Cengiz Han'a, Tapan adındaki bir Uygur Türkü'nün vermiş olduğu öğüt, bu ilişkiyi vurgulamaktadır.«Devlet insan ile topraktan meydana gelir. İnsansız devlet olmaz» [9.434].

Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Hazarlar v.s. gibi eski Türklerde taşınır mallar (eşyalar, hayvanlar) ve tarım arazisi² özel mülkiyete yani ailelere aitti. Otlak ve yaylaklar ise devlete ait olup, buralarda hayvanlarını otlatan boylar, devlete vergi verirler böylece memleketin mali ve askeri ihtiyaçları karşılanmış olurdu [10.225].

Uygurlar'da bir bölge, «yurtluk» olarak bir boya veriliyordu. Tımar sistemine benzeyen bu düzenlemede, yurtluk bir boya aitken, Osmanlı'da ise tımar bir kişiye verilirdi. [9.178].

Büyük Selçuklular eski Türklerdeki uygulamaya benzer şekilde, Bizans sınırına yakın yerlerdeki toprakları, mücadeleci Oğuz boylarına «yurtluk» olarak veriyorlardı. Aynı siyaseti Anadolu Selçuklularında sürdürmüştür. Mesela, Oğuzların Kayı boyunun bir kısmına önce Ankara yakınlarından yurtluk verilmişti. Sonra bunların içinden çıkan Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey'in babası, Ertuğrul Bey ve aşiretine Batı Anadolu'da, Söğüt kasabası ile çevredeki arazi, yurtluk olarak verilmişti. Görülüyor ki islamiyetten sonra kurulan Türk devletlerinde toprak sistemi biraz farklılaşsa da eski uygulamaların benzerleri, bir şekilde devam etmişti.

² Eski Türklerde asıl ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Tarım ise daha azdır. Bu yüzden Selçuklu ve Osmanlılardan farklı olarak tarım arazisi özel mülkiyete bırakılmıştır.

İslam Tarihindeki Kökeni.

Tımar sisteminin kaynaklandığı “ikta” uygulamalarını, islam tarihinde üç ana döneme ayırabiliriz: [11. 950].

- 1- Hz. Muhammed'den itibaren, dört halife dönemi, Emeviler, Abbasiler, Fatimiler ve Büveyhiler gibi müslüman Arap devletlerinde uygulanma dönemi.
- 2- Büyük Selçuklu imparatorluğu ve ona mirascı olan devletlerde uygulanma dönemi.
- 3- Osmanlı imparatorluğunda “ikta” adı yerine tımar veya dirlik adını alarak uygulanma dönemi.

Kuran-ı Kerimin çeşitli ayetlerinde mal ve mülkün sahipliği, bazı ayetlerde Allah'a, bazı ayetlerde topluma, bazı ayetlerde ise kişilere ait olarak bildirilmektedir³

“İslamiyet tabii kaynakları, insana en faydalı olabilecek şekilde, özel mülkiyet, kamu mülkiyeti ve devlet mülkiyeti olarak üç şekilde paylaşmış, tarihi süreç içerisinde bu yapıyı kurumsallaştırmıştır”. Toprak, hem özel, hem kamu mülkiyetine konu olabilir. Ancak, islam hukuk sistemi toprağa her hangi bir eşya gibi bakmamış, gerek elde edilişine, gerek tasarrufuna bazı farklı kayıtlar getirmiştir. [12. 198, 302].

“İslam hukukunun özüne bakıldığında; toprak mülkiyeti kamu gücü gibi “emanet” olup, Felsefi temelde Allah'a aittir. Kamu hukuku düzeyine geçildiğinde her ikisi de, Allah'ın Kullarına yani topluma ait olur. Toplum, bunları ehil yöneticiye verir. Bu yönetici devlet örgütü aracılığı ile, diğer devlet ve toplum işlerini ehil olanlara verdiği gibi, bir toprak parçası üzerindeki yararlanma yetkisini de ehil olanlara verir. Bu kimselerin, toprak üzerinde, tüketim mallarındaki mülkiyete benzer bir “mülkiyet hakkı” yoktur. Nitekim ilk dönem islam uygulamasında, savaşla fethedilen araziler ganimet anlayışı dışında değerlendirilerek, gaziler arasında paylaştırılmamıştır” [8. 127].

İslam, toprak konusunda da toplumsal boyutta reformlar gerçekleştirmiştir. İnsanları üretime azmettirmiş, kamuya ait olması gereken yerlerin güçlü kişilerce işgalini yasaklamıştır. Hz. Muhammed ilke olarak, toprağı işleyenin ona sahip olabilmesini, toprağın boş bırakılmamasını istemiştir. Müslümanların boş toprakları işletmeye açmalarını teşvik etmiş, tabiattaki ekonomik potansiyelden insanların en üst düzeyde faydalanmalarını, ekonomik açıdan aktif olmalarını istemiştir [13.81].

Hz .Peygamber'ce başlatılan, toprak-insan ilişkisinden doğan faydanın, toplum yararına kullanılması prensibi, islam devletlerince çeşitli derecelerde uygulanacak ve nihayet Osmanlı tımar sisteminin yapılanmasında büyük katkısı olacaktır.

Hz. Ömer devrinde, Irak ve Suriye tarafları müslüman kuvvetlerce Fethedildikten sonra, bu toprakların “ganimet” olarak, diğer savaş kazancı mallar gibi, mücahitler arasında paylaşılıp paylaşılmıyacağı, din görüşü açısından

³ Mesela Enam 12, 152; Araf 128; Enbiya 105; Ahzab 27; Bakara 264.

tartışma konusu oldu [14.63-67]. Bu gelişmeler neticesinde Irak'ı fetheden ordunun komutanı olan Sad bın Ebi Vakkaas, bir mektup yollayarak, halife Hz.Ömer'den ne yapması gerektiğini sordu. Halife gönderdiği buyrukla, toprakların paylaşılmasını reddettiğini bildirdi [6. 22].

“Arazilere gelince, ben onları işletmek için, gerekli demirbaş mallar ile birlikte dağıtım dışı tutmayı ve araziye, vergi koymayı, sahiplerine de bu vergiye ilaveten “cizye”⁴ vergisi koymayı düşünüyorum. Bu yerlerin askerlerle korunması ve askerlere bol maaş verilmesi gerekir. Araziler paylaştırıldığı takdirde bu masraflar nereden karşılanacaktır” [12. 205].

Görüldüğü gibi Hz. Ömer, o devirdeki tarım işletmeciliğine dayanan, ekonomik düzenin bozulmasını istemiyor. Arazi paylaşıldığı takdirde, o toprakları yılların tecrübesiyle en iyi şekilde işleyebilen kişiler dağılacak ve onlardan devletin hazinesine gelecek olan vergi geliri azalabilecek, insanların ekonomik yapısı bozulunca, sosyal yapı da bozulacaktı. Ayrıca topraklar askerlerin eline geçtiğinde, zamanla Avrupa benzeri feodalleşmeye doğru bir gidiş başlayabilirdi.

Genişleyen topraklar askeri harcamaları artıracak, fakat kazanılan topraklardan akan vergi geliri de hazineye güç katacaktı. Bu zenginliğin, artan askerlik harcamalarına ayrılması düşüncesi ile Hz.Ömer, “ikta” sistemine, askeri boyut ilave etmiş oldu [13. 84].

Abbasiler döneminde, askerlik hizmetleri Arablar'dan Türkler'e geçince, önceleri bunlara ücret verilirken, para ekonomisi sarsılınca bu konuda güçlük doğdu. Bu yüzden ordu ihtiyaçları, hazineye toplanan paralardan verilmesi yerine, doğrudan doğruya arazi gelirine bağlandı. Sonuçta, bir çok yerde komutanlar, maiyetlerindeki askerlerin masraflarına karşılık olarak, kendilerine bırakılan yerlerin sadece vergisini toplayan (mültezim), kişiler haline getirildiler [11. 951].

Abbasilerin son zamanlarında, Büveyhiler'in hakimiyeti döneminde (932–1055) iktalar, sadece askerlere maaş elde etmek için, geçici olarak ilgili olunan yerlerdi. İkta sahipleri tek taraflı olarak sadece kendi çıkarlarını düşünüyor, kanunsuz davranıyor, halka zulmediyorlardı. Böylece toplumsal bunalımlara sebep olan ve askerlerin toprakla ilgilenmesine imkan vermeyen, bu sistem Selçuklular'ın istilasına kadar devam etti [11. 951, 952]

Selçuklularda İkta Sistemi

Selçuklular'ın Ortadoğuya hakimiyetinden hemen önce (117 yy. başlarında), Irak ve Güney İran'ı ellerinde tutan Büveyhiler döneminde, kendilerine geniş arazi ikta edilmiş olan nüfuzlu adamlar ve özellikle askeri komutanlar, topladıkları vergiden devlete ait payı vermiyorlardı. Ayrıca, kazançlarını yükseltmek maksadıyla sürekli çiftçilere baskı yaptıklarından dolayı, “mukataaların”⁵ geliri

⁴ Müslüman olmayanlardan alınan vergi. Karşılığında askerlik görevini yapmazlar, korunma ve güvenlik ihtiyaçları devletce sağlanırdı.

⁵ Devlete ait vergi ve gelir kazandırıcı kaynaklar; maden ocağı, gümrükler vs.

devamlı surette azalıyordu. Bu sebeplerden hem devlet gelirlerini kaybederek mali bir felakete sürükleniyor, hem de çiftçi sınıfı iktisadi bakımdan tamamıyla harap oluyordu [15.98].

Selçuklular özetlediğimiz bu yapıyı devralıp, sistemi yeniden ele aldılar ve geliştirdiler. Selçuklular ikta sisteminin kurulmasında tarihteki tecrübelerden faydalanmışlardır. Ünlü devlet adamı Nizamülmülk (1018–1092) uzun süren vezirliği zamanında eski Türk müesseselerini yakından öğrenmiş ve imparatorluğun teşkilatlanmasında, bunların lüzum ve önemini anlamıştı. İslamiyetten önceki göçebelerin askeri, idari, yasayış ve adetlerini kendi devletinin ve zamanının şartlarına göre yeniden yorumlayıp, düzenlemiş, böylece Selçuklu ikta sistemini meydana getirmiştir [11. 953].

Büyük Selçuklu Devletinin ünlü veziri Nizamülmülk hem çökmekte olan Abbasiler sahasında, hem de Bizans feodalizminin etkisinde olan yerlerde, toprak düzeninin bozulduğunu ve vergi toplanamadığını görmüştü. Bunun üzerine toprakları askeri ve idari rütbelere göre ayırarak ikta sistemini uygulamaya başladı [13. 129]. O devre ait kaynaklar, sözkonusu topraklarda iyileşme sağlandığı, ekonomik kazancın arttığını göstermektedir [15. 99].

Selçuklu ikta uygulamasının Büveyhi uygulamasına üstünlüğü, askerlerin sadece vergi toplamak için değil, köylü ve toprakla ilgili her türlü idari ve ekonomik problemle ilgilenmelerinden ileri gelmekteydi. Köylü iyi idare olunup, huzur ve güvenlik içinde yaşadığında, toprağın imarı, tarım verimliliği çoğalıyor, sonuçta hem köylü kazanıyor hem de vergi kaynakları arttığından, ikta sahibi askerler kazanmış oluyordu.

İkta sahipleri gelirleri karşılığında asker besledikleri gibi o bölgenin idari sorumlusu idiler. İktalar idari ve mali muhtariyete sahiptiler. Selçuklu büyük divanından ayrılmışlardı. Merkez, vergi tahsildarı göndermiyor, vergiler ikta sahipleri tarafından maaşları karşılığı için toplanıyordu. Toplanan gelir, maaştan fazla olursa, senelik maktu (Toplu) bir vergi olarak, devlet merkezine gönderilirdi [13.130].

Ülke topraklarının tamamı devletin mülkü olarak kabul ediliyordu. Özel mülkiyet yasak değildi. Fakat bunlar çok geniş topraklar olmayıp bir kişinin işleyebileceği miktarda olabilirdi. İkta sistemi özellikle Bizans imparatorluğundan fethedilen topraklarda uygulanıyordu [16.24].

İkta edilen topraklarda ferdi mülkiyet söz konusu olmuyordu. Toprağı işleyen köylüler, toprağın sadece kullanım hakkına sahiptiler. “Rakabe” denilen soyut mülkiyet devlete aitti. Bu esnek mülkiyet anlayışı içinde “ikta sahipleri” denen askerler, toprağa nezaret etmek ve idari hizmetleri yerine getirmek şartıyla, geçimleri için gereken maaşlarını, bu toprakların vergi gelirinden elde eden memurlardı. Görevlerinin neler olduğu ve toplayacakları verginin hangi şartlarda ne miktarda olacağı, kanunnamelerle tesbit edilmişti [13.127].

Nizamülmülk’ün “Siyasetname” adlı eserinden öğrenmekteyiz ki, ikta sahibinin köylüyü ezmesi, sömürmesi, istismar etmesi kesinlikle yasaktır. Memur köylüden fazla vergi aldığı takdirde, bu fazlalığın köylüye iadesi şarttır. Vergi

toplanırken güç kullanmak suçtur. Hukuk dışı muameleye maruz kalan köylünün, doğrudan doğruya “Büyük Dıvan’ a” müracaat etme hakkı vardır. Köylünün sahip olduğu, menkul ve gayri menkulleri üzerinde ikta sahibinin hiç bir hakkı yoktur. Eğer kanunlara uyulmaz ise, ikta sahibinin elinden toprak alınarak, bir başka askere verilirdi [16.26].

İkta arazisinde halk, ikta sahibinin gözetiminde çalışırdı. Fakat toprağa bağlı esir durumunda olmayıp, isterse ikta bölgesini değiştirebilirdi [10.359].

İkta sahibi görevli olduğu bu toprağı, satamaz, bağışlayamaz, miras olarak bırakamaz ve vakfedemezdi. Öldüğü takdirde büyük oğlu görevi devralabilirdi. Bu durum zamanla adet haline gelmişti. [13.129].

Özet olarak, ikta sistemi sayesinde devlet, hem verimin artmasını, arazinin en iyi şekilde işletilmesini temin ediyor, hem de silahlı kuvvetleri yeni fetihler için teşvik ediyordu [16.24].

Anadolu’nun fethedilmesi ve Türkleşmesi konusunda da ikta sisteminin önemli rolü vardır:

Selçuklu hükümdarları, Orta Asya bozkırlarından sürekli akıp gelen, çeşitli Türk kabilelelerini yerleştirmek ve onlara geçim için gereken ortamı sağlamak zorundaydılar. Türklerin bir kısmı, o zamanki Anadolu’nun bazı şehirlerine yerleşmişler ve hatta buralarda mahalleler kurmuşlardı. Fakat Türk kabileleri, genellikle ikta sistemi içindeki topraklara yerleştirildiler [15.106].

Toprağı bağlanan göçebeler, hem karışıklık Faktörü olmaktan çıkıyor, hem de devlete kuvvetli bir askeri dayanak oluşturuyorlardı [15.108]. Fethedilen boş arazilere yerleştirilen insanlar, tarım üretiminin artmasını sağlamaktaydı [13.127]. İkta sistemi sayesinde, yıkıcı olabilecek şartlar ve unsurlar devletin menfaatine dönüşmüş oldu. Selçuklular’ın takip ettikleri bu olumlu siyaset, zaman içinde Anadolu’nun Türkleşmesini gerçekleştirdi.

Selçuklu ikta Sisteminin Yayılması.

Büyük Selçuklularda ikta sahiplerine çok geniş vilayetler verilirdi. Bunlar iktaları içinde, çok defa 1000 atlıyı geçen kuvvetleriyle, küçük bir hükümdar gibiydiler. Devletin zayıf zamanlarında taht kavgalarına, mücadelelere karışmakta veya kendi devletlerini kurmaya uğraşmaktan dolayı, siyasi buhran ve parçalanmalara sebep oluyorlardı [13.128]. Büyük ikta politikası sonuçta, Selçuklu imparatorluğunun parçalanmasını hazırlayarak, bir çok devletin temelini meydana getirmiştir. [106].

Selçuklu imparatorluğu dağıldıktan sonra ikta sistemi, aynı topraklarda yeni kurulan veya Selçuklu medeniyetinden etkilenen, diğer islam ve Türk devletlerince devam ettirilmiştir. Türlü atabeyliklerde, Harzemşahlar’da, Anadolu Selçuklularında, Eyyubi ve Memlükler’de, Gurlular’da, hatta Delhi sultanı Aybek zamanında Hindistan’a kadar yayılmıştır [11.953].

İkta sistemini Büyük Selçuklular’dan alan Anadolu Selçukluları, iktaları küçülterek daha fazla kişiye dağıtmış, böylece büyük iktaların zararlarından

kaçınmak istemiştir [13.131]. Daha sonra Moğal istilası yüzünden düzen bozuldu. İkta arazilerinin özel mülk haline getirilmesi, yani "miri" toprak sisteminin bozulmasıyla, yeterince asker beslenemeyince, ordu zayıfladı. Bu durum Türkiye Selçuklu devletinin çökmesine yol açan sebeplerden biri oldu [10.359].

Bu devletin sona ermesiyle, Anadolu' da kurulan beylikler tarafından, diğer sosyo ekonomik düzenlemeler yanında, ikta sistemi de yeniden canlandırılıp devam ettirilmiştir. Bu beyliklerden biri olan Osmanlı beyliği, Bizans sınırında olması ve savaşçı, dinamik yapısıyla genişlemeye, büyümeye en elverişli beylikti. Bu bakımdan Moğol istilası sonucunda düzen bozulunca, topraklarından atılan ve işsiz kalan sipahiler Osmanlı Beyliği'ne sığınıyorlardı. Osmanlılar, Selçuklulardan aldıkları bu toprak sistemine "ikta" adı yerine "dirlik" veya "tımar" adını vermişler ve beylikten imparatorluğa doğru büyüdükçe, savaşçı askerlerini kazanılan topraklara yerleştirerek, sistemi daha da geliştirip, sürdürmüşlerdir [13.133].

SONUÇ

Türk ve islam medeniyetinin değerlerinden biriside tımar sistemidir. Bazı tarihçiler bu kurumun kökenini, batı veya Sasani feodalitesinde aramakta; bazıları ise sadece islam medeniyetini ön plana almaktadırlar. Tımar sisteminin felsefi kökeninde, insanları ve memleketleri yönetmekte büyük yetenek ve tecrübe sahibi olan, Türk idare adamlarının adaletli ve pragmatik tarzları bulunmaktadır. Bu değerler, en eski Türk devletlerinden çıkıp gelerek, Selçuklularca islami değerlerle birlikte yeniden ele alınıp geliştirilmiş ve kendinden sonraki Türk-islam devletlerine aktarılmıştır.

Önceleri Anadolu Selçuklu devletinin Bizans sınırında bir uç beyi olan Osmanlılar, devlet olarak ortaya çıktıklarında, kendilerine gereken devlet yönetim usulleri yanında, toprak sistemini de Selçuklulardan almaları, gayet normal ve tabii bir olay olmuştur.

KAYNAKLAR

1. Cin Halil, Mirî Arazi Ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, Selçuk Üniversitesi yayınları, Konya, 1987.
2. Acun Fatma, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi Ve Uygulaması", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara, 2002.
3. Barkan Ö. Lütfi, "Tımar" İslâm Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C. 12, Eskişehir, 1997.
4. Tabakoğlu Ahmet, "Osmanlı İktisat Sistemi", Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih-Medeniyet-Kültür), Ağaç Yayıncılık, 2. Baskı, C. 5, İstanbul, 1994.
5. Oflaz Mustafa, "Osmanlı Dirlik Sistemi", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara, 2002.
6. Öztuna Yılmaz, Büyük Osmanlı Tarihi, Ötüken Neşriyat, C.7, İstanbul, 1994.
7. Küçükcalay A. Mesut, Coğrafi Keşifler Ve Ekonomiler, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001

8. Hatemi Hüseyin, "Osmanlılar'da Toprak Düzeni Ve Vakıf Kurumu" Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih-Medeniyet-Kültür), Ağaç Yayıncılık, 2. Baskı, C. 5, İstanbul, 1994.
9. Ögel Bahaeddin, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, TDAV Yayınları, İstanbul, 2001.
10. Kafesoğlu İbrahim, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayıncılık, 10. Baskı, İstanbul, 1993.
11. Turan Osman, "İkta" İslâm Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C. 5/2 Eskişehir, 1997.
12. Demir Fahri, İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı, Ankara, 1988.
13. Tabakoğlu Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986.
14. Uçar Şahin, "Müslüman Devletlerinde İkta Sisteminin Temelleri", TDAV Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sa. 52, Şubat 1988.
15. Köprülü Fuad, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981.
16. Sevinç Necdet, Osmanlılar'da Sosyo-Ekonomik Yapı, İstanbul, 1983.

RESUME

Kaleli K. (Isparta)

The "Tumar" System in Ottoman Empire

This article is about the appearance of the "Tumar" system in Ottoman Empire with the historical and economical points of view.